

Regionalizmus Közép-Ázsiában

Regionalism in Central Asia

Absztrakt

Közép-Ázsia jelentősége a Szovjetunió megszűnése után értékelődött fel, geopolitikai helyzetének és ásványkincseinek köszönhetően. A térségi regionalizmus elemzése kifejezetten izgalmas feladat, mivel az érintett országok egyszerre vannak integrációs kényszerben és jelentős nemzetépítésben is. A tanulmány vizsgálja a közép-ázsiai együttműködés háttérét és dinamikáját a legújabb kor különböző időszakában, valamint feltárja a térséget érintő regionalista kutatások elméleti dilemmáit. A kutatás célja azon okok feltárása, amelyek miatt az endogén integrációk eddig nem jöhettek létre. Az országok közötti együttműködések elemzése az integrációs modellekkel történt (a klasszikus és az összetartó integráció), illetve a régió integrációs történelmének elemzése segítségével megtörtént az együttműködések endogén és exogén kontextusba való elhelyezése. A közép-ázsiai elvetélt integrációk elemzése Magyarországon kevésbé kutatott terület, így a térség együttműködési lehetőségeinek nagyhatalmi játszmákba helyezett elemzése mindenképpen időszerű. A közép-ázsiai regionális együttműködés fejlődése mindenképpen pozitív fejlemény, azonban nem valószínű, hogy a közeljövőben a regionális együttműködés bármilyen módon is formálissá válik.

Kulcsszavak: Közép-Ázsia, regionalizmus, nemzetépítés, integráció

JEL kód: F02, F15, F55, O18, P25, P48

Abstract

The importance of Central Asia was appreciated after the break-up of the Soviet Union, mainly due to its geopolitical position and mineral resources. The analysis of regionalism in Central Asia is a particularly exciting task, as the countries in this region are at the same time forced to integrate and a significant nation-building process is ongoing. The paper examines the background and dynamics of Central Asian cooperation in different periods of recent times, as well as the theoretical dilemmas of regionalist research targeting this region. The goal of the research is to explore the reasons why endogenous integrations have not been realized so far. As a method the integration models (classical and holding-together integration) to the analysis of cooperation between countries were applied, and they were placed in an endogenous and exogenous context with the help of the analysis of the integration history of the region. The analysis of abandoned integrations in Central Asia is a less researched area in Hungary, so the analysis of the cooperation opportunities of the region placed in games of great power is definitely timely. The development of regional cooperation in Central Asia is certainly a positive development. However, regional cooperation is unlikely to become formal in any way in the near future.

Keywords: Central Asia, regionalism, nation-building, integration

JEL classificaton: F02, F15, F55, O18, P25, P48

BEVEZETÉS

A Szovjetunió felbomlása után Közép-Ázsia mint új geopolitikai régió jelent meg a nemzetközi színpadon. A régiót az általános terminológia szerint a térség öt volt szovjet köztársaságaként értelmezem: Kazahsztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Kirgizisztán. A térség országait egyrészt a közös gazdasági és politikai történelem hosszú időszaka, másrészt a jelentős mértékű kölcsönös függőségek jellemzik. Ezek a tényezők még a nemzetépítés és a határok kijelölésének folyamatát is meghatározták a mai Közép-Ázsiában. Ugyanakkor Közép-Ázsia mint régió még mindig fejlődik, alakul, számos belső és külső tényező állandó hatása alatt áll. Egyes vélemények szerint a mai Közép-Ázsia egy korábban periférikus régióból egy fontos csomóponttá alakult át az eurázsiai kontinens közepén (Gleason, 2010). Mások Közép-Ázsiát olyan régiónak tartják, ahol nincs kézzel fogható regionális intézmény és gyenge regionális identitása van (Lewis, 2018).

A Szovjetunió összeomlása után Közép-Ázsia országainak szükségük volt új transznacionális politikai és gazdasági kapcsolatok gyors kialakítására, ennek jegyében a térségi államok több kísérletet is tettek a regionális együttműködésre. Hasonló folyamat volt megfigyelhető az újra függetlenné vált közép-európai országok esetében is (Filep, 2005). A térség államai a regionális integráció újonnan elért gazdasági függetlenségük fejlesztésének és megerősítésének egyik legfontosabb és – tekintettel a szovjet időszakból örökölt kényszerű infrastrukturális kapcsolatoknak – kézenfekvő lehetőségére tekintettek. Az integráció szükségességét erősítette annak felismerése, hogy a régió közös társadalmi-gazdasági problémák sokaságával néz szembe, amelyek az erőforrások egyítésével és az erőfeszítések összehangolásával tűntek megoldhatónak.

A Szovjetunió 1991-es megszűnését követően volt olyan várakozás, hogy az újonnan függetlenné vált közép-ázsiai államok egységes gazdasági és biztonsági komplexumot alkotnak majd. Számos tényező alátámasztotta ezt a regionalizációs logikát: az öt állam földrajzilag közel van egymáshoz (földrajzilag egy blokkot alkotnak), közös kultúrával, társadalmi struktúrával, kulturális értékrendszerrel és történelmi emlékezettel rendelkeznek; és nem utolsósorban összeköti őket mind a szovjet örökség, mind pedig a régió határokon átnyúló természeti erőforrásai együttes kezelésének és hasznosításának szükségessége.

Nem sokkal a függetlenség után azonban világossá vált, hogy jelentős akadályok állnak az közép-ázsiai integráció útjában. Az újonnan függetlenné vált országok fogékonnyá váltak a nemzeti szuverenitás erősítése iránt és egyébként is, legtöbb esetben nemzetépítésre volt szükség. Ez a nemzetépítés iránti erős elkötelezettség azonban nyilvánvalóan kizárta azt az elképzelést, hogy bizonyos állami jogokat egy szupranacionális szervezetnek vagy uniónak ruházzanak át (Malgin-Narinskii, 2002). Ezeket a problémákat tovább súlyosbította az egyes országok fejlődésének aszimmetriája; Közép-Ázsia új államai jelentősen különböztek lakosságuk és területük méretében, valamint a természeti erőforrásokhoz és a legfontosabb szállítási útvonalakhoz való hozzáférésükben. Az eltérő politikai

és gazdasági modernizációs modellek így a regionális együttműködést hátráltató tényezőiként jelentek meg. Dobrovits (2011) szerint a régió országai tulajdonképpen ma is félperiférikus jellegű, klasszikusan „policy taker” országok, melyek legfőbb nemzetközi erejük a geopolitikai helyzetük, illetve a nagyobb nemzetközi játszmákban vállalt – gyakran megbízhatatlan – szerepük.

Közép-Ázsia országainak és térségben érdekelt nagy- és középhatalmak regionalizmus irányába tett stratégiai és taktikai lépéseinek elemzése kifejezetten izgalmas feladat, mivel 1) az érintett országok egyszerre vannak integrációs kényszerben és 2) jelentős nemzetépítésben, valamint 3) földrajzi elhelyezkedésüknek és természeti erőforrásaiknak köszönhetően a nagyhatalmi játszmák fókuszában vannak. Tanulmányomban megvizsgálom a közép-ázsiai együttműködés hátterét és dinamikáját a legújabb kor különböző időszakában, valamint feltárom a térséget érintő regionalista kutatások elméleti dilemmáit. Kutatásom fontos célja azon okok feltárása, amelyek miatt az endogén integrációk eddig nem jöhettek létre. Esettanulmány jelleggel bemutatom az Eurázsiai Gazdasági Uniót, egy olyan integrációt, mely belső (kazah) kezdeményezésre, de külső hatásra jött létre és eddig működőképesnek bizonyult.

1. A REGIONALIZMUS ÉRTELMEZÉSI DILEMMÁI KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

A térséggel kapcsolatos fontos módszertani dilemma, hogy a régiónak tulajdonképpen nem létezik általánosan elfogadott megnevezése. A magyar nyelvben elterjedt Közép-Ázsia név hagyományos, a szovjet időkben elfogadott orosz megfelelője „Közép-Ázsia és Kazahsztán” (Средняя Азия и Казахстан) volt, angol nyelven azonban általában „Central Asia” névvel illették. A szovjet tagállamok függetlenné válása után azonban az orosz nyelvű szakirodalomban mindinkább a Közép-Ázsia elnevezés megfelelője (Центральная Азия) terjedt el, amely alatt viszont a korábban a régiótól keletebbre fekvő Mongóliát, Tibetet és Kelet-Turkesztánt (Hszincsiang-Ujgur AT) értették. A régebbi szakirodalomban megjelenik még a hagyományos (Nyugat- vagy Orosz-) Turkesztán elnevezés is. A földrajzi határok definiálásának bizonytalanságát fokozza, hogy Kazahsztán északnyugati régiói átnyúlnak Európába, míg a hagyományosabb Turkesztán elnevezés Afganisztán északi részét is magában foglalja (Dobrovits, 2015). A tanulmányban a jelenleg nemzetközileg és diplomáciailag többé-kevésbé elfogadott kategorizálás szerint Közép-Ázsia alatt Kazahsztánt, Üzbegisztánt, Kirgizisztánt, Tádzsikisztánt és Türkmenisztánt értem.

A régiókat több szempontból lehet értelmezni. A régiót tekinthetjük eleve adottnak, természetesen determinálnak (Rechnitzer, 2016). Mások, a konstruktivisták vagy posztstrukturalisták, a régiót társadalmilag felépítettnek és így politikailag értelmezhetőnek tartják. A konstruktivisták szerint, ahogy Söderbaum is megállapítja, nincsenek természetes régiók; az összes régió (legalábbis potenci-

álisan) heterogén, nem egzakt területi határokkal. A neofunkcionisták az intézményekre összpontosítanak, amelyeket a leghatékonyabb eszköznek tartanak a közös problémák megoldására (Obydenkova, 2011). Ezek viszont kiváló eszközei a funkcionális és a politikai tovagyűrűzésnek, a spillovernek, és végeredményül a régió identitásának újradefiniálásához vezetnek (Söderbaum, 2011).

A regionalizmus értelmezhető mind endogén, mind exogén szempontból. Az előbbi szerint a regionalizációt a régióon belüli helyi szereplők alakítják, míg az exogén perspektíva a regionalizmust a külső szereplők fellépésének eredményeként szemlélteti. A régiók és a regionalizmus kialakulhat geopolitikai okokból, szövetségalapítás politikai szándéka mentén, különösen egy térségen belüli vagy kívüli másik állam, vagy államcsoport hatalmának ellensúlyozása érdekében. Buzan és szerzőtársai (1998) szerint viszont a hatalomelméletek alábecsülik, leegyszerűsítik a regionális szint jelentőségét a nemzetközi kapcsolatokban.

Úgy tűnik, hogy a közép-ázsiai régió esetében minden, fentebb említett szempont fennáll (Musiol, 2015). Közép-Ázsia a 19. század végén jelent meg politikai egységként, amikor a cári Oroszország adminisztratív célok mentén létrehozta a Turkesztán kormányzóságot. Ezt megelőzően nem volt közös politikai identitás a régióban, amelyen három különböző kánság osztozott. Ugyanakkor a térségben élő népek közös etnikai nyelvi, kulturális és vallási identitásokkal rendelkeztek a már kényszerű közigazgatási egyesítésük előtt is.

A régió meghatározása során evidensnek tűnik az a feltételezés, hogy a térségben lévő államok szorosabb gazdasági kapcsolatokkal rendelkeznek egymással, mint a térségen kívüli államokkal. A mai közép-ázsiai országok alapvetően nyersanyagok és energiaforrások exportőrei, így inkább a globális, semmint a regionális piacok alakulásától függenek. A regionalizáció gazdasági kritériumai közvetlenül kapcsolódnak az integrációhoz, amely akkor a legstabilabb, ha az összes szereplő céljai és preferenciái nagymértékben megegyeznek. Ha nagy különbségek vannak az érintett államok preferenciái között, nemzeti érdekeik összehangolása sokkal bonyolultabbá válik. A regionalizáció így közvetlenül kapcsolódik az integrációhoz, a kereskedelem, a beruházások, a munkaerő migrációja és az energiaágazat kölcsönös függőségeinek elemzése hatékonyan használható a közép-ázsiai régiók kialakulásának mérésére.

A közép-ázsiai országok integrációs kísérletei tulajdonképpen a Libman és Vinokurov (2012) által definiált összetartó integráció (holding-together integration - HTI) kategóriába sorolhatók. Az összetartó integrációt (HTI) olyan regionális integrációs rendszerként definiáljuk, amelyet egy korábban ugyanazon politikai és gazdasági egységhez (egységes állam vagy gyarmati birodalomhoz) tartozó országok csoportja indított el, és amelyek magas szintű gazdasági, politikai és kulturális közös háttérrel mutatnak. Közép-Ázsia esetében a regionális integráció mindazonáltal eltér a szokásos modelltől: a regionális kohézió vagy a regionális közösség magasabb szintje nemcsak a régió jövőjére vonatkozik, hanem a múltjára is (1. táblázat).

1. táblázat: A klasszikus integráció és a közép-ázsiai összetartó integráció különbségei

Table 1 Differences between integration and holding-together integration

	Klasszikus integráció	Összetartó integráció (Holding-together integration/HTI)
Kiindulási alap	Régóta független országok csoportja	Egy megszűnő állam vagy birodalom részét képező, újonnan független államok
Integráció tárgya	Nagyobb gazdasági, politikai és kulturális integráció	A meglévő gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok fenntartása vagy az integráció fokozása, de nem a korábbi keretekben megszokott módon
Függőség az államok között	Alacsony	Általában magas
Integráció eszközei	Fejlett	Fejlett, de a korábbi rendszer több intézménye fennmaradt
Az integráció és dezintegráció költségei	Az integráció költségei magasabbak, mint a status quo fenntartásának költségei	Az dezintegráció költségei magasabbak, mint a status quo fenntartásának költségei
Nemzetépítés a tagállamokban	Kialakult nemzetállamok, nincs hatása az integrációra	Nemzetépítés folyik, komoly feszültségek a regionalista törekvésekkel

Forrás: Libman–Vinokurov, 2012

A HTI tulajdonképpen a gazdasági és politikai integráció bizonyos szintjének fenntartása az újonnan függetlenné vált államok között, a HTI U-alakú dinamikát mutathat: erős szétesést az egységes állam eltűnése után, majd a kormányközi együttműködésen alapuló reintegrációt, különböző mechanizmusokat és esetleg eltérő tagokat.

Az 1. táblázat alapján a HTI-t a szokásos regionális integrációktól négy tulajdonság különbözteti meg:

1. a HTI esetében az országok között nagyon magas a kölcsönös függőség;
2. egyes államokban a regionális integráció folyamata egybeesik a nemzetépítés folyamatával;
3. a HTI esetében a tagállamok magas integráltsági szinten állnak (pl. infrastruktúra), így a dezintegráció rendkívüli veszteségekkel járna;
4. A HTI új együttműködést építhet az „intézményi maradványokra”. A klasszikus regionalizmusban ezek az intézmények definíció szerint hiányoznak, ezért az intézményi struktúrát újból meg kell teremteni.

2. KÖZÉP-ÁZSIA MINT RÉGIÓ A SZOVJET IDŐKBEN

Közép-Ázsia önálló politikai régióként a Szovjetunió megszűnése után jelent meg, jelenlegi állapota és arculata szovjet „nemzetépítés” és köztársaság-építés tipikus folyamatainak köszönhető (Dobrovits, 2011). A Szovjetunióknak 19 nagy gazdasági régiója volt, köztük az egyik a közép-ázsiai régió. Kopanév szerint a nagy gazdasági régiók új gazdasági, földrajzi kategóriát képviseltek, amelyek bizonyos funkciókat látnak el az ország gazdasága általános jellemzői, a területi munkamegosztás és a közlekedési kapcsolatok szempontjából. (Kopanév, 1987) A közép-ázsiai gazdasági régiót a termékeny föld, a nagy kiterjedésű legelők,

a gazdag víz- és vízenergia-források, szénhidrogének és különféle hasznos ásványok hatalmas területei jellemezték korábban.

Közép-Ázsiában a szállítási-elosztó rendszerek (energia, gázvezetékek, vízellátás és közlekedés) egysége hozzájárult az régió köztársaságainak – korábbi viszonyokhoz képest – gyors fejlődéséhez. A szovjet tervutasításos rendszer koordinálta és szabályozta az erőforrások használatát és a köztársaságok közötti elosztását (Luong, 2004). A regionalizmus ezen formája jól működött a Szovjetunió területi munkamegosztáson alapuló keretrendszerében, melyben Közép-Ázsia egyetlen egységes régióként jelent meg. Wagerich (2008) szerint a szovjet rendszer kifejezetten ösztönözte a regionális szintű kölcsönös függőséget, amely tulajdonképpen inkább az „integrálj és uralkodj”, semmint az „oszd meg és uralkodj” politikája volt. Ezek a Szovjetunió felbomlásával szétestek: az integrált elektromos hálózatot országonként szétválasztották; az áruk és az emberek országok közötti mozgása megnehezült; minden, eddig elfojtott vitás kérdés felszínre került. A nacionalista diskurzus uralta az államok politikáját, és ennek eredményeként az egymástól való függést az önellátás váltotta fel (Akiner, 1997). Noha a folyamat során az elnökök népszerűvé váltak saját országukban, ennek a versenyző nacionalizmusnak a legnagyobb vesztese maga a közép-ázsiai régió volt, amely elvesztette belső kohézióját.

Luong (1999) tézise szerint máig észrevehető a közép-ázsiai regionalizmus szovjet formája, amely továbbra is fennáll a Szovjetunió összeomlása után, mivel a térség államai örökölték a szovjet közigazgatási és irányítási rendszert (hasonlóképpen, ahogy a gyarmatok átvették a gyarmattartók közigazgatási rendszerét).

A közép-ázsiai szovjet politika fókuszában tehát a régió belüli gazdasági kohézió állt. Konstruktivista szempontból vizsgálva az oroszok, majd szovjetek által kreált regionális identitás komoly (nemzetiségi, erőforrás, határ) vitákat eredményezett a posztsovjet időszakban, ami a korábbi regionalizmus összeomlásához vezetett, már csak a minden térségi államban tapasztalható erős nemzetépítési törekvések miatt is.

3. A KÖZÉP-ÁZSIAI RENDSZERVÁLTÁS ÉRTÉKELÉSE

A gazdasági-politikai rendszerváltás és átalakulás értékelésekor több indikátorból indulhatunk ki. A tanulmányban a széleskörben elismert, gazdasági szabadságfokot mérő aktuális (2020) Economic Freedom Indexet^[1] választottam, mivel ez egyfajta mérőszáma lehet az átalakulás sikerességének megítélésében (2. táblázat). Az erős elnöki hatalmi rendszerben működő országok kapcsán a gazdasági sikertelenség axiómaként jelenik meg, mindazonáltal, az adatok összevetésekor, validáló referenciaként Magyarországot, illetve Ausztriát választva, szembetűnik,

[1] A Gazdasági Szabadság Indexe (The Heritage Foundation) a gazdasági tevékenységek szabadságának és tulajdonjogok helyzetének összesített mutatója: korrupciótól való mentesség, adózási szabadság, kormányzati kiadások, üzleti szabadság, munkavállalás szabadsága és munkavállalói jogok, monetáris szabadság, kereskedelmi szabadságfok, befektetés lehetőségei és befektetővédelem, pénzügyi rendszer szabadságfoka.

hogy a legfejlettebb közép-ázsiai ország, Kazahsztán és az egyik leggazdagabb EU ország Ausztria között minimális különbség van, miközben Magyarország értéke alul múlja Kazahsztánét. A politikai szabadság és demokrácia tekintetében (Global Freedom Score) azonban óriási különbségek mutatkoznak Ausztria, mint referencia ország és a közép ázsiai államok között. A régió belül a kategóriák szerint csak Kirgizisztán „lóg ki a sorból”, részben szabad státuszt kiérdemelve a közelmúlt demokráciát erősítő fejleményei miatt.

2. táblázat: Gazdasági szabadság és demokrácia index Közép-Ázsia országaiban, 2020

Table 2 Economic Freedom Index and Global Freedom Score in Central Asia, 2020

	Gazdasági szabadság (1-100)	Szabadságfok (1-10)	
Kazahsztán	69,6	23	(nem szabad)
Kirgizisztán	62,9	38	(részben szabad)
Üzbegisztán	57,2	9	(nem szabad)
Tádzsikisztán	52,2	10	(nem szabad)
Türkmenisztán	46,5	2	(nem szabad)
Magyarország	66,4	70	(részben szabad)
Ausztria	73,3	93	(szabad)

Forrás: <https://www.heritage.org/index/>;
<https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>

4. POSZTSZOVJET REGIONALIZMUS KÖZÉP-ÁZSIÁBAN

A posztszovjet gazdasági integrációs kísérletek közvetlenül a Szovjetunió felbomlását követően megindultak: a Szovjetunió megszűnését 1991. december 8-án kimondó dokumentum már rendelkezett a Független Államok Közösségének (FÁK, Содружество Независимых Государств [СНГ]) létrehozásáról. A FÁK-hoz a 15 szovjet tagköztársaság közül 11 csatlakozott, csupán a balti államok és Georgia (akkori megnevezése szerint Grúzia) döntött a kimaradás mellett (Grúzia 1993-ban mégis csatlakozott, majd 2008-ban kilépett a szervezetből). Türkmenisztán és Ukrajna alapító államként aláírta ugyan a szerződést, a ratifikáció azonban nem történt meg, és jelenleg mindkét állam társult tagként, de facto vesz részt a FÁK munkájában. A szervezet teljes struktúrája 1993-ra alakult ki, melyet egyértelmű orosz dominancia jellemezett. Ebben az évben írták alá a FÁK Gazdasági Szövetségének létrehozásáról rendelkező szerződést. Az elkövetkező években hasonló megállapodásokkal próbálták erősíteni a posztszovjet térség államainak gazdasági együttműködését. A szerződések közül az egyik legnagyobb jelentőségű a FÁK 11 államát (Azerbajdzsánt, Belaruszt, Grúziát, Kazahsztánt, Kirgizisztánt, Moldovát, Oroszországot, Örményországot, Ukrainát, Üzbegisztánt és Tádzsikisz-

tánt) összekapcsoló 1994-es szabadkereskedelmi egyezmény lett volna, aminek hatályba lépése azonban elmaradt (Szálkai, 2016).

A régióval foglalkozó kutatók általában kulturális és geopolitikai szempontokból indulnak ki, hogy a régió identitásának közös hátterének különböző szintjeit feltárják. A Szovjetunió megszűnése utáni korai időkben az iszlám és a török etnikai identitás megfelelő alap volt ahhoz, hogy a régió egységessé váljon; ez kedvező volt a pán-izlám és a pán-török ideológiák számára. Azonban ezen ideológiai trendek egyike sem tudta a régiót összekovácsolni. Az iszlám társadalmi integráló ereje az arab világ több országában, például Egyiptomban (Neszmélyi, 2019) sem bizonyult eredményesnek. Közép-Ázsia regionális vonzereje annak olaj- és gázkivitel-potenciáljára, valamint számos, biztonsági szempontból ingatag régióhoz való közelségére épül; azaz a külvilág elsősorban a geopolitika prizmáján keresztül tekintett Közép-Ázsiára (Megoran, 2004).

4.1. ENDOGÉN INTEGRÁCIÓK ÉS INTEGRÁCIÓS KÍSÉRLETEK

A függetlenség elnyerése óta eltelt mintegy két évtizedben a közép-ázsiai államok számára az elsődleges prioritás a saját területi integritásuk fenntartása, illetve saját állampolgári közösségük lehetőség szerinti etnikai homogenizálása volt, semmint, hogy irredenta vagy etnikai alapon területi követeléseket támasszanak a szomszédokkal szemben. Egyfajta szuverenitás-maximalizáló külpolitikáról beszélhetünk tehát, melynek keretében a szóban forgó rezsimek igyekeztek minél inkább „szabad kezet” nyerni a belügyeikben, és lehetőség szerint a nemzetközi szinten is megpróbálták növelni a mozgásterüket (Gyene, 2017).

Ugyanakkor, ahogy Wagner Péter (2013, 192) megállapítja: „...az önállóság, a nemzeti sajátosságok megélése először adatott meg ezeknek az országoknak, amely inkább a versengést, mint az együttműködést erősítette...”, így a saját nemzetállami szuverenitásuk felett féltékenyen őrködő közép-ázsiai rezsimek jellemzően nem az együttműködést választották, hanem inkább elszigetelni igyekeztek magukat a szomszédok problémáitól. Ennek a fajta politikának a legkövetkezetesebb, egyben legszélsőségesebb példája a „pozitív semlegesség” jelszava alatt a teljes nemzetközi elszigetelődés^[2] politikáját folytató Türkmenisztáné, de a többi rezsim esetében is talán ez a szemlélet az elsődleges magyarázata a regionális együttműködésre irányuló kezdeményezések – legyen szó akár a terrorizmus elleni küzdelem, a vízmegosztás vagy menekültügy kérdéseiről – elmúlt két évtizedben tapasztalható szinte teljes hiányának (Gyene, 2017).

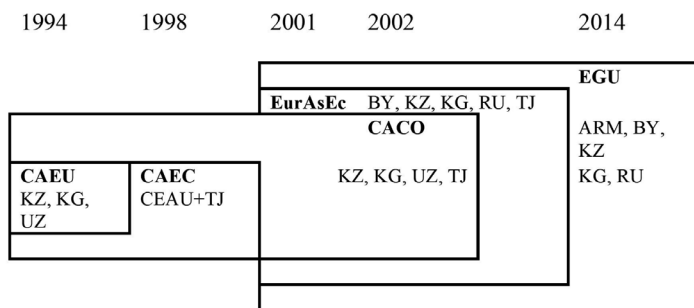
A Szovjetunió szétesése utáni első évtizedben, az államközi kapcsolatok nehézségei ellenére, a közép-ázsiai államok erőfeszítéseket tettek egy regionális együttmű-

[2] Nyijazov türkmén elnök 1994-ben nyilvánította ki a „pozitív semlegesség” külpolitikai doktrínáját. Ennek értelmében jó kapcsolatokat kívánt ápolni minden állammal, ugyanakkor nem kívánt részt venni semmilyen multilaterális együttműködésben. Türkmenisztán semlegességét 1995-ben az ENSZ Közgyűlés határozatban is elismerte (<http://www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm>).

ködedési architektúra létrehozására. 1994-ben három középállam (Kazahsztán, Kirgizisztán és Üzbegisztán) létrehozta a Közép-ázsiai Gazdasági Uniót (Central Asian Economic Union/CAEU), amelyet 1998-ban Közép-Ázsiai Gazdasági Közösségnek (Central Asian Economic Cooperation/CAEC) neveztek át, miután Tádzsikisztán csatlakozott hozzá. A szervezet újjáélesztésének minden lépését azonban passzivitás követte. A fenti négy ország utolsó erőfeszítése a Közép-Ázsiai Együttműködési Szervezet (Central Asian Cooperation Organization/CACO) létrehozása volt 2002-ben. Miután nem sikerült létrehozni a tagállamok közös piacát, még ezt a szervezetet is egyesítették 2005-ben az Eurázsiai Gazdasági Közösséggel (Eurasian Economic Community/EurAsEC), amely 2001 óta létezik, és amit Oroszország dominál (2003-ban az EurAsEC megfigyelői státuszt kapott az ENSZ Közgyűlésében). Az felvázolt integrációs folyamatok dinamikáját az 1. ábra mutatja.

1. ábra: A közép-ázsiai integrációk dinamikája

Figure 1 Dynamics of Central Asian integrations

Forrás: Saját szerkesztés

Rövidítések: CAEU: Central Asian Economic Union; CAEC: Central Asian Economic Cooperation; CACO: Central Asian Cooperation Organization; EGU: Eurázsiai Gazdasági Unió; ARM: Örményország; BY: Belarusz; KG: Kirgizisztán; KZ: Kazahsztán; RU: Oroszország; TJ: Tádzsikisztán; UZ: Üzbegisztán

Ez a fejlemény nem volt meglepő: abban az évben Közép-Ázsiában a teljes régió belül az egymással folytatott kereskedelem aránya csupán 4,8 százalék volt, ami más regionális szervezetekhez képest feltűnően alacsony arány: 63,7 százalék volt az EU tagjai, 27,4 százalék az ASEAN tagjai és 19,4 százalék a latin-amerikai államok között (Felipe-Kumar, 2010).

A kapcsolatok pozitív tendenciáira utal azonban a fokozódó kétoldalú kereskedelem a térség országai között. Kazahsztán és Üzbegisztán között a külkereskedelmi forgalom a 2017. évi 2 milliárd dollárról 2018-ra 3 milliárd dollárra növekedett. A 2017-es mindössze 236,8 millió dollárról az üzbege-tádzsik kereskedelem 2018-ban több, mint duplájára nőtt (Kerimkhanov, 2019; NSCK, 2014; Zhussupova, 2018). Azonban a régió országai közötti kereskedelem továbbra is nagyon alacsony szinten van, régió kívüli országokkal folytatott kereskedelemhez képest. Például

Kirgizisztán kereskedelme Oroszországgal (közel 1,4 milliárd USD) és Kínával (2,46 milliárd USD) több volt, mint Kazahsztánnal (884 millió USD) és Üzbegisztánnal (309,8 millió USD), míg a Tádzsikisztánba irányuló exportja csupán 4,2 millió USD volt 2017-ben. Ennek ellenére javulás történt a korábbi időszakhoz képest. Például Kirgizisztán 2017. évi Üzbegisztánba irányuló kivitelének részese-de a teljes kivitel 8,1 százaléka volt, szemben a 2011. évi 5,5 százalékkal. Hason-lóképpen, az Üzbegisztánból származó behozatal a teljes 2011. évi 1,97 százalé-król a 3,6 százalékra nőtt 2017-ben (Global Edge, 2018; NSCK, 2010).

4.2. EXOGÉN INTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEK

Az ezredforduló környékén újjáéledő nagyhatalmi versengések viszonyai köze- pette a közép-ázsiai politikai elitek a (rezsim)stabilitás fenntartására törekedtek, miközben továbbra is „járadék-vadász” módon viselkedtek. Ennek eredménye törvényszerűen az lett, hogy nemcsak a nagyhatalmak igyekeztek befolyásukat és akaratukat érvényesíteni a közép-ázsiai államok felett, hanem azok is próbálták tőlük telhetően minél inkább kihasználni, bizonyos esetekben egymás ellen kiját- szani a nagyhatalmakat (Wagner, 2013). Ez a sajátos „multivektorális” egyensúly- politika, kiegészülve a gazdasági export-diverzifikációs törekvésekkel jellemezte a közép-ázsiai köztársaságok külkapcsolatait a három nagyhatalmi erőközpont: a kétezres évtizedből a közép-ázsiai térben feltámadó birodalmi ambícióktól vezé- relt Oroszország, az afganisztáni háború kapcsán a térség iránt megélnkülő érdek- lődést tanúsító Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei, valamint az immár nemcsak gazdasági pozíció szerzésre törekvő, hanem politikailag és gazdaságilag is mindinkább tényezővé váló Kína által dominált arénában (Gyene, 2017).

Mivel tehát a közép-ázsiai államoknak nem sikerült kialakítaniuk a horizontá- lis együttműködést, a külső hatalmak érdekeltté váltak olyan regionális szerveze- tek létrehozásában, amelyeket vagy irányítanak, vagy támogatólag befolyásolnak. Ezek többnyire geopolitikai és biztonsági vonatkozású szervezetek: az oroszok által vezetett Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (Collective Security Treaty Organization/CSTO), a Kína és Oroszország által dominált Sanghaji Együtt- működési Szervezet (Shanghai Cooperation Organization, SCO) és az Amerikai Egyesült Államok által támogatott a GUAM (Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova) regionális szervezetet. Vannak más katonai struktúrák és programok is, mint például a CENTCOM, a CENTRASBAT (Central Asian Battalion/Közép- ázsiai zászlóalj) és a NATO Békepartnerség (PFP) programja, amelyek megpró- bálták a közép-ázsiai államokat valamiféle együttműködési kapcsolatba hozni a Nyugattal. Ezeknek a szervezeteknek a többsége azonban nem volt képes egyesíteni a régiót és megteremteni az államok közötti valós együttműködést. Az államok közötti törekeny kapcsolatok fennmaradtak, az országok fokozatosan eltávolodtak egymástól, kivéve a radikális szélsőséges erők elleni küzdelem iránti kölcsönös elkötelezettséget. Mindazonáltal a koordináció még ebben az esetben is többnyire az SCO-n és a CSTO-n, azaz külső hatalmak által uralt szervezete-

ken keresztül zajlik. A gazdasági kapcsolatok gyengék, és az államok nemzetiségi politikája eltérő vagy akár antagonista irányultságú. A kereskedelem továbbra is korlátozott egymás között. Ezzel a háttérrel számos, külső hatalmak által támogatott regionális szervezet sem volt sikeres.

A korábban említett biztonsági vonatkozású szervezeteken kívül más projektek is zajlanak a gazdasági és infrastrukturális összeköttetések bővítése érdekében. A nyugati országok, elsősorban EU által támogatott projektek az Európa-Kaukázus-Ázsia közlekedési folyosó (TRACECA/Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia), az országközi olaj- és gázszállítás Európába (INOGATE/INterstate Oil and GAs Transportation to Europe), és a Közép-ázsiai regionális gazdasági együttműködés (CAREC/Central Asia Regional Economic Cooperation). Az USA támogatta az Új Selyemút kezdeményezést Közép-Ázsia és Dél-Ázsia összekötése céljából (Khan et al., 2020) a csővezeték- és infrastrukturális projektek útján. Kína óriási beruházásokat hajtott végre a Belt and Road Initiative (BRI) projektje mentén, mely nyilvánvalóan összefügg Kína azon törekvésével is, hogy növekvő energia- és nyersanyagigényét biztonságosan és gazdaságosan biztosítsa különböző forrásokból (Erdeiné-Neszmélyi, 2017).

Oroszországnak sikerült két közép-ázsiai országot – Kazahsztánt és Kirgizisztánt – szorosabban bevonni az Eurázsiai Gazdasági Unióba, az EGU-ba. Noha ezek a szervezetek biztonsági és gazdasági szempontból hasznosak Közép-Ázsia államai számára, az integráció inkább vertikális abban az értelemben, hogy ezeket a többoldalú mechanizmusokat valamilyen külső hatalom építi össze és tartja fenn (Patnaik, 2019). Az egyetlen kivétel az EGU, amely két közép-ázsiai tagállamnak segített a horizontális együttműködés megerősítésében a tagállamok közötti tőke, áruk és munkaerő szabad mozgása révén.

A meglévő szervezeteknek általában nem tagja az összes közép-ázsiai állam. Számos regionális szervezet ellentétes célokat szolgál, mivel a versengő nagy- és regionális hatalmak vannak a háttérben. Az egyes államok és a három nagyhatalom bármelyikének viszonya határozza meg az általa irányított szervezetekhez való viszonyulást. Kiváló példa Üzbegisztán, amely elhagyta az Oroszország által vezetett szervezeteket, amikor közelebb került az USA-hoz. Viszont kilépett az Amerikai Egyesült Államok által támogatott GUAM-ból és újra csatlakozott a CSTO-hoz és az EURASEC-hez, amikor az USA-val fennálló kapcsolatok mélypontra kerültek. Aztán ismét felfüggesztette a CSTO-ban való tagságát.

Az is megállapítható, hogy a Nyugat által támogatott regionális kezdeményezések valójában nem jártak sikerrel. Az orosz és kínai befolyással nem rendelkező regionális szervezetek többsége számára az a bizonyos pohár inkább üresnek, mint telinek tűnik, az alig végrehajtott megállapodások miatt. A legtöbb regionális szervezet kudarcának másik oka az, hogy sokuk célja átfedésben van egymással és hiányzik a hatékony koordináció. Laruelle ezt a helyzetet találóan „spagetti tál” effektusként írta le (Laruelle et al., 2012).

Laruelle és szerzőtársa azt is leszögezi, hogy egy ilyen helyzet negatívan befolyásolja a regionális integrációt azáltal, hogy a nagyhatalmak között versengő geopo-

litikai érdekeket teremt. Ezt a folyamatot, szerintük, megkönnyítették a régió belüli különbségek. Például Kazahsztán kivételével, amely minden szomszédjával határszerződéseket írt alá, a többi közép-ázsiai államnak továbbra sincs végleges megállapodásoka a vitatott határok vonatkozásban. A közép-ázsiai államok közötti alacsony szintű kereskedelem sem segítette elő a regionális integrációt.

5. A ZÁSZLÓSHAJÓPROJEKT: EURÁZSIAI GAZDASÁGI UNIÓ

Az Eurázsiai Gazdasági Unió (EGU) tipikusan olyan, szorosabb integrációt célzó, regionalizmus keretrendszerébe illeszthető szervezet, mely nem a térség országainak együttműködése mentén, hanem külső, a térségben fontos pozíciókkal rendelkező hatalom dominanciájával valósult meg. Az Eurázsiai Gazdasági Unió tulajdonképpen egy olyan geopolitikai és geoökonómiai projekt, amelynek célja Oroszország nemzetközi súlyának növelése. A Nazarbajev kazah elnök által, már 1994-ben kezdeményezett Eurázsiai Gazdasági Unió újfajta képződményt jelent a nemzetközi integrációs típusú szervezetek körében. Bár 2010-ben vámunióként kezdett el működni, 2015 óta, a következő integrációs fokozatra lépve, gazdasági unióként tevékenykedik. Létrehozása a klasszikus geopolitikai megfontolások mellett egy tudatos, hosszútávú gazdasági és geopolitikai terven alapul. Ebben az értelemben pedig az EGU alapítása a tagországok (Belarusz, Kazahsztán, Kirgizisztán, Oroszország, Örményország) közötti gazdasági kapcsolatok szorosabbá fűzését is szolgálta, valamint azok nemzetgazdaságainak modernizálását egy olyan gazdasági környezet kialakításával, amely alkalmassá teszi őket a globalizáció kihívásainak való megfelelésre.

Az EGU magját a vámunió és az egységes eurázsiai gazdasági tér képezi, melyek létrehozásában a korábban EurAsEC-3 néven emlegetett triád, Oroszország, Belarusz és Kazahsztán játszott kulcsszerepet. Bár az EurAsEC-nek hivatalosan Kirgizisztán és Tádzsikisztán, valamint egy rövid ideig Üzbegisztán is tagja volt, az integráció főbb mérföldkövei egyértelműen a triádhoz kötődtek (Szálkai, 2016).

Gazdasági értelemben az integráció középpontjában az egységes termék-, szolgáltatás-, tőke- és munkaerőpiac megteremtése áll. Az unió tovább erősítette az integrációs struktúrát az EGU Bíróság, az Eurázsiai Fejlesztési Bank és az Eurázsiai Stabilizációs és Fejlesztési Alap létrehozásával.

Az Eurázsiai Gazdasági Unió tekinthető mindeddig a leginkább releváns, működő és életképes regionális integrációs intézménynek a posztsovjet térségben, főképp számos más idetartozó kezdeményezéssel összehasonlításban. Mindazonáltal, mivel az EGU-tagállamok mindegyike jobban függ Oroszországtól, mint fordítva, az integráció középpontjában jelenleg az áll, hogy az egyes országok Oroszországgal léptek egyfajta unióra, és nem pedig egymással. A gazdasági integráció elmélyülésének ellenére a tagállamok közötti belső kereskedelem szintje még mindig alacsony, a teljes kereskedelemnek mindössze 8 százalékát tette ki 2018-ban (Eurasian Development Bank, 2019). Összehasonlításképpen:

az EU-ban a kereskedelem 64 százaléka a tagállamok között folyik. Elméletileg a kereskedelmi és egyéb gazdasági kérdések túlnyomó részét bilaterális alapon is lehetne kezelni Oroszország és az egyes tagállamok között.

5.1. AZ EGU GEOPOLITIKAI ÉS GEOÖKONÓMIAI SZERKEZETE

Az Eurázsiai Gazdasági Unió belső szerkezete jelentős egyenlőtlenségeket mutat; az Orosz Föderáció dominanciája nemcsak a terület és a népesség vonatkozásában mutatkozik meg, hanem a bruttó hazai termék tekintetében is (3. táblázat).

3. táblázat: Az EGU-tagországok bruttó hazai terméke, népessége és területe, 2019

Table 3 GDP, population and area of the EAEU member countries, 2019

2019	GDP		Népesség		GDP/íő	Terület
	<i>mrd USD</i>	<i>% EGU</i>	<i>millió fő</i>	<i>% EGU</i>	<i>ezer USD</i>	<i>ezer km²</i>
Kirgizisztán	8	0,004	6 257	3,4	1,1	199,9
Örményország	12	0,006	2 959	1,6	4,2	29,7
Belarusz	60	3	9 408	5,2	6,7	207,6
Kazahsztán	173	9	18 396	10	11,5	2 724,9
Oroszország	1 657	87	146 800	79,8	12,0	17 098,2
EGU	1 910	100	183 820	100	7,1	20 260,3

Forrás: CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>); www.tradingeconomics.com

Az adatokból nyilvánvaló, hogy Oroszország geopolitikai és geoökonómiai túlsúlya az unión belül óriási mértékű, amely tükröződik a szervezet belső és külső működésén is. Ez a túlsúly pedig az EGU fejlődésének az egyik legfontosabb akadályja is egyben. Továbbá ez a túlsúly egyébként nemcsak elméleti ténymegállapítás, hanem egy olyan jelenség, amely gyakorlati következményekkel is jár: láthatjuk például, hogy Oroszország az EGU belső kereskedelmében nem riad vissza az egyoldalú, tehát unilaterális döntésektől/intézkedésektől, amelyek a többi résztvevőt negatívan érintik. Sőt, a túlsúly azt is jelenti, hogy az EGU-val való tárgyalások és a szervezethez kapcsolódó stratégiai döntések többsége az Oroszországgal való együttműködésen múlik. Megállapítható az is, hogy EGU annyira fontos Oroszország számára geopolitikai célkitűzései miatt, hogy hajlandó jelentős engedményeket tenni az unión belül partnereinek; a tagok rendszeresen élnek is ezzel a lehetőséggel.

A fenti adatok fényében elmondható, hogy nemzetközi kontextusban az EGU-nak egyik kiemelt célja az EU és Kína térségbeli jelentőségének és szerepvállalásának az ellensúlyozása, valamint a régió országaiban való befolyásuk csökkentése, tehát a szerveződésnek geopolitikai jelentősége van. Ennek értelmezéséhez támpontot nyújt a 4. táblázat, mely az EU, EGU és Kína gazdasági erejét hasonlítja össze.

4. táblázat: Az EU, EGU és Kína bruttó hazai termékének és népességének összehasonlítása, 2019

Table 4 Comparison of GDP of EU, EAEU and China, 2019

EU		EGU		Kína	
GDP (mrd USD)	Népesség (millió fő)	GDP (mrd USD)	Népesség (millió fő)	GDP (mrd USD)	Népesség (millió fő)
18 736	517	1 910	179	14 372	1 384

Forrás: CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>)

5.2. AZ EURÁZSIAI GAZDASÁGI UNIÓ JELENLEGI SÚLYA A VILÁGGAZDASÁGBAN

Az alábbi adatokból világossá válik, hogy az EGU gazdasága annyira kicsi a bruttó hazai termék szempontjából, hogy szinte összehasonlíthatatlan az Egyesült Államok, az EU vagy a Kínai Népköztársaság gazdaságával (5. táblázat). Sőt, jelentősen kisebb még az olyan gazdaságoknál is, mint Japán, India vagy a MERCOSUR (Dél-amerikai Közös Piac).

Az EGU jelenlegi valódi súlya reálisan olyan gazdaságokkal vethető össze, mint Kanada és Dél-Korea. Azt is látni kell azonban, hogy bár egyes gazdaságokhoz viszonyítva kicsi (pl. USA, EU, Kína), más gazdaságokhoz viszonyítva ugyanakkor számottevően nagy (pl. Törökország), tehát mindent egybevetve egy közepes méretű gazdasági integrációról beszélhetünk az unió kapcsán, ezért gazdaságát és az abban rejlő potenciált semmiképpen sem szabad lebecsülni.

5. táblázat: Az EGU bruttó hazai terméke nemzetközi összehasonlításban

Table 5 The total GDP of the EAEU in international comparison

2019	GDP (mrd USD)	Ország GDP/EGU GDP (%)
USA	21 427	1122%
EU	19 100	1000%
Kína	14 372	754%
Japán	5 081	266%
India	2 875	150%
MERCOSUR	2 627	138%
EGU	1 910	100%
Kanada	1 736	91%
Oroszország	1 657	87%
Dél-Korea	1 642	86%
Törökország	754	39%
Magyarország	161	8%

Forrás: www.tradingeconomics.com

A EGU a világkereskedelemben egészen szerény súllyal szerepel (6. táblázat). Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy az unió részesedése az energiapiacra ennél lényegesen jelentősebb, 6,4 százalék a nemzetközi energiakereskedelemből (Giucci, 2018), amely ellensúlyozza a már említett közepes vagy szerény súlyt a többi dimenzióban.

Összességében tehát az EGU egy regionális szereplő, amely egy területen – energetika – globálisan is jelentősnek számít. Ez utóbbi dimenzióban pedig fontos lehet az EU számára egy formális kapcsolat létrehozása az EGU-val.

6. táblázat: Az EGU részesedése a világkereskedelemből nemzetközi összehasonlításban, 2017

Table 6 EAEU's share in world trade compared to other countries and economic integrations, 2017

2017	Kereskedelem (mrd USD)	Részesedés a világkereskedelemből (%)
EU	4 298	15,4%
Kína	4 113	14,7%
USA	3 954	14,1%
Japán	1 370	4,9%
Dél-Korea	1 052	3,8%
Kanada	853	3,0%
India	740	2,6%
EGU	634	2,3%
MERCOSUR	451	1,6%
Törökország	390	1,4%

Forrás: Giucci, 2018

5.3. AZ EGU KERESKEDELMI INTEGRÁCIÓJA

Az EGU tényleges gazdasági és kereskedelmi működése még kialakulóban van, így a vonatkozó adatok többsége jelenleg még nem áll rendelkezésre. Mindaddig főként a szervezet (EGU és Eurázsiai Bizottság) által közvetített, elvárt gazdasági hatásokról értesülhettünk a nyílt forrásokból (főleg a hatáselemzések alapján). Ugyanakkor néhány adat rendelkezésre áll az EGU-n belüli kereskedelmi trendekről. Az Eurázsiai Gazdasági Unió belső kereskedelme növekedésnek indult az elmúlt időszakban, ugyanakkor ezen a területen is érezhetőek a már korábban említett egyenlőtlenségek és az orosz dominancia, amely jelen esetben azt jelenti, hogy az egységes piacból fakadó előnyöket döntően szintén Oroszország tudja hasznosítani (7. táblázat).

7. táblázat: Az EGU belső kereskedelme, millió USD, 2018

Table 7 Trade within the EAEU, million USD, 2018

		Országok, import oldal (millió USD)					
		AM	BY	KZ	KG	RU	EGU
Országok, export oldal (millió USD)	AM	-	7	5	2	524	555
	BY	35	-	594	124	12 834	13 586
	KZ	4	96	-	503	4 515	5 118
	KG		9	297	-	262	568
	RU	1 232	19 385	12 324	1 389	-	34 329
	EGU	1 271	19 496	13 220	2 018	18 153	54 157

Forrás: Giucci, 2018

Rövidítések: AM: Örményország, BY: Belarusz, EGU: Eurázsiai Gazdasági Unió, KG: Kirgizisztán, KZ: Kazahsztán, RU: Oroszország

Az adatokból jól látható, hogy a valóságban az EGU belső kereskedelmének közel 60 százaléka Oroszország és Belarusz között, további 30 százaléka pedig Oroszország és Kazahsztán között zajlik. (Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az EGU Oroszország számára gazdasági szempontból sem kiemelt fontosságú, hiszen az EGU-tagországokkal való kereskedelem az orosz kereskedelmi mérlegben csak 6 százalékos mértékűt teszi ki.)

Az EGU szempontjából a belső kereskedelem a teljes kereskedelmi mérlegben belül csak egy kis részt foglal el, nagyságrendileg 15 százalékos mértékűt, a külkereskedelemben pedig az energia kereskedelme dominál. Összehasonlításképpen meg kell említeni, hogy az EU kereskedelmének több, mint 60 százaléka a tagországok között zajlik (Perovic, 2018), amely egy magasabb szintű integráció fokmérője.

Az EGU belső kereskedelme kapcsán az érintett országokban, de nemzetközi szinten is a szakértői közösségek és a sajtó egyaránt számos problémára világítanak rá a legkülönbözőbb szektorokkal kapcsolatban. Külön elemzést lehetne szentelni ezen problémák áttekintésére és a tagországok közötti vitáknak.

Mindezen adatok alapján elmondható, hogy az EGU belső integrációja rendkívül alacsony szinten áll, amely részben magyarázható azzal, hogy 2015 óta indult el újra a gazdasági integráció, ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy a Szovjetunió idején több évtizeden keresztül integrált gazdasági rendszer működött a térségben, amelynek fényében meglepő a jelenlegi szint. Az integráció magasabb szintjét az EGU tagországai közötti bizalmatlanság (történelmi és jelenlegi helyzetből fakadó bizalmatlanság egyaránt) is akadályozza.

Az EGU tehát a közép-ázsiai regionalizmus egy olyan eleme, amely a formális, tagállamok életét befolyásoló keretrendszer tekintetében a legtovább jutott, ám nem kizárólag Közép-Ázsiára fókuszál – miközben a régió jövőbeni lehetőségeit nagyban meghatározza.

6. ÖSSZEGZÉS

Elemzésem során az volt a céloom, hogy megvizsgáljam milyen okok állnak annak hátterében, hogy az eddigi endogén integrációs kísérletek sorra meghiúsultak. Összehasonlítottam az integrációs modelleket, azaz a klasszikus és az összetartó integrációs modelleket alkalmaztam az országok közötti együttműködési kezdeményezések elemzésre, illetve endogén és exogén kontextusba helyeztem azokat; ehhez a régió integrációs történelmének elemzését hívtam segítségül. A közép-ázsiai elvetélt integrációk elemzése Magyarországon kevésbé, és csupán részleteiben kutatott terület, így a térség együttműködési lehetőségeinek nagyhatalmi játszmákba helyezett elemzése mindenképpen időszerű volt. Az esettanulmányként bemutatott Eurázsiai Gazdasági Unió pedig azt jelenti, hogy a közép-ázsiai térségben jelenleg a külső, nagyhatalmi irányból érkező integrációnak van reális esélye.

A közép-ázsiai regionális együttműködés fejlődése mindenképpen pozitív fejlemény. Azonban nem valószínű, hogy a közeljövőben a regionális együttműködés bármilyen módon is formálissá válik. A regionalizmus irányába történő elmozdulás során el kell kerülni azt a benyomást, hogy bármelyik regionális állam vezérelné ezt a folyamatot. Ez nem feltétlenül az Üzbegisztán és Kazahsztán közötti verseny. Kisebb államok, mint például Tádzsikisztán és Kirgizisztán nem lennének elégedettek e két gazdaságilag és területileg nagyobb állam vezető szerepével. Türkmenisztán idegenkedik bármilyen hegemóniától, és inkább távol marad az integráció vagy a mélyebb részvétel formális struktúráitól. A régió minden bizonnyal koherensebb lesz a jövőben, de a tagállamok eltérő külső orientációja fennmarad, mint ahogyan többen csatlakoznak a már létező regionális szervezetekhez, amelyeket különböző külső hatalmak vezetnek. A közép-ázsiai új regionalizmus valószínűleg a régió belüli együttműködés megerősítésének irányába halad, mégis kiegészíti a már meglévő regionális struktúra.

Joggal vetődik fel, hogy a regionális együttműködés egyik fő akadályá korábban és napjainkban is a közép-ázsiai államok vezetőinek hozzáállása. Az államvezetők szerepe meglehetősen fontos lett Közép-Ázsia újonnan független államaiban, ahol a gazdasági visszaesés, az ideológiai zavarodottság és a külső sebezhetőség együttesen egzisztenciális válságot és létbizonytalanságot idézett elő a lakosság számára. A felülről vezérelt nacionalizmus, amely kiváltságot ad az egyik csoport számára a másikkal szemben, még vezérfüggőbbé tette a rendszert. A nacionalizmus narratívája miatt az állampolgárok nem kérdőjelezik meg vezetőjük azon döntését, amely adott esetben megszakítja a kapcsolatokat a szomszédos közép-ázsiai állammal. Így amikor az üzbég és a tádzsik vezetés úgy döntött, hogy gyakorlatilag megszakítják az országaik közötti kapcsolatokat, komoly támogatást kaptak polgáraiktól. Noha az elnökök népszerűvé váltak saját országukban, a folyamat nem segítette a regionális együttműködést. Mivel a vezető szerepe fontos, személyének változtatása nagyban befolyásolhatja az ország kapcsolatait a szomszédaival is. Napjainkban az öt államból egyetlen sem rendelkezik olyan elnökökkel, akik a függetlenség óta vezetik az országot. Üzbegisztánban bekövetkezett változás

különösen segítette a regionális együttműködést, mivel az ország a legnépesebb, jelentős energiaforrásokkal rendelkezik és határos a többi négy országgal.

A közép-ázsiai regionalizmus folyamatos dilemmát okoz a kormányzó eliteknek: hogyan egyeztetethetik össze a gazdaság és a politikai rendszer liberalizálását és összehangolásának szükségességét a marginalizáció megakadályozása érdekében és hatalmi alapjaik megszilárdítását és fenntartását? Ez a dilemma legalább részben magyarázza, hogy a különböző regionális struktúrák évekig fennmaradnak Közép-Ázsiában, miközben alig működnek és csak csekély és korlátozott eredményeket hoztak.

A közép-ázsiai országok belpolitikájának alakulása mindenképpen hatással lesz az együttműködési szándékokra: a Türkmenisztán mellett leginkább elzárkózó Üzbegisztánban a két évvel ezelőtt hivatalba lépett új elnöknek köszönhetően jelentős reformok kezdődtek és egyre több határvita rendezését kezdték meg, valamint élénkülnek az országok közötti közlekedési és kereskedelmi kapcsolatok is. Mindazonáltal, mindezen nyitást és kooperációt jelentő folyamatok nem feltétlenül bilaterális alapon indukálódtak. Fontos, egyes esetekben kizárólagos szerepet kapott benne a befolyásos szomszédság, Oroszország és Kína. Befolyásuk kiterjedtsége, mélysége, és hatásuk a térség államai közötti együttműködésre további vizsgálatokat érdemel.

IRODALOMJEGYZÉK

- Akiner, S. (1997) Melting Pot, Salad Bowl – Cauldron? Manipulation and Mobilization of Ethnic and Religious Identities in Central Asia. *Ethnic and Racial Studies*, 20, 2, pp. 362–398.
- Buzan, B.-Wæver, O.-De Wilde, J. (1998) *Security: a new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers, Boulder, London.
- Dobrovits, M. (2011) *Közép-Ázsia a XXI. század elején*. MKI Tanulmányok 5. Magyar Külügyi Intézet, Budapest. <https://kki.hu/assets/upload/Dobrovits2.pdf> Letöltve: 2020. 09. 05.
- Dobrovits, M. (2015) *Jurták és az EBESZ között – Iszlám és nemzetépítése volt Szovjetunió szunnita iszlám többségű régióiban*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Erdeiné Késmárki-Galli Sz.-Neszmélyi Gy. (2017) Regional Development in the World - China's Role in Africa. *Romanian Review of Regional Studies*, 1. pp. 13–26. <http://rrrs.reviste.ubbcluj.ro/site/arhive/Artpdf/v13n12017/RRRS13120172.pdf> Letöltve: 2020. 04. 18.
- Eurasian Development Bank, Center for Integration Studies (2019) *Eurasian Economic Integration 2019 Report 52*. https://eabr.org/upload/iblock/211/EDB_Centre_Report_52_Eurasian_Economic_Integration_2019_eng.pdf Letöltve: 2020. 04. 18.
- Felipe, J.-Kumar, U. (2010) *The role of trade facilitation in Central Asia: A gravity model*. Working Paper No. 628. Levy Economics Institute of Bard College, Hudson, NY. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1702367 Letöltve: 2020. 04. 21.
- Filep, B. (2005) Határmentiség – Euroregionális együttműködések. *Inventárium*, Nyíregyháza. 92–96.

- Giucci, R. (2018) *The Eurasian Economic Union. Analysis from a trade policy perspective*. Presentation in Moscow. https://berlin-economics.com/wp-content/uploads/2018-05-29_Presentation-EAEU_Moscow.pdf Letöltve: 2020. 04. 18.
- Gleason, A. (2010) Eurasia: What Is It? Is It? *Journal of Eurasian Studies*, 1, pp. 26–32.
- Global Edge (2018) *Kyrgyzstan: Trade statistics*. <https://globaledge.msu.edu/countries/kyrgyzstan/tradestats> Letöltve: 2020. 04. 15.
- Gyene, P. (2017) *Független államiség a posztszovjet Közép-Ázsiában*. Aposztróf Kiadó, Budapest.
- Kerimkhanov, A. (2019) Kazakhstan is Tajikistan's main export partner. *Azer News*. <https://www.azernews.az/region/144538.html> Letöltve: 2020. 04. 16.
- Khan, M. A.–Popp, J.–Talib, M. N. A.–Lakner, Z.–Oláh, J. (2020) Asymmetric Impact of Institutional Quality on Tourism Inflows Among Selected Asian Pacific Countries. *Sustainability*, 12, 3, 1223. DOI: 10.3390/su12031223
- Kopanev, G. V. (1987) Central Asian economic region. In: Alam, S. M.–Kidwai, A. H. (eds.): *Regional imperatives in utilisation and management of resources: India and the USSR* Concept Publishing House, New Delhi. pp. 45–57.
- Laruelle, M.–Peyrouse, S. (2012) *Regional organisations in Central Asia: Patterns of interaction, dilemmas of efficiency*. (Working Paper No. 10). Institute of Public Policy and Administration, Graduate School of Development, University of Central Asia. <http://www.ucentralasia.org/downloads/UCA-IPPA-WP-10-RegionalOrganizations.pdf> Letöltve: 2020. 04. 28.
- Lewis, D. G. (2018) Central Asia: Fractured Region, Illiberal Regionalism. In: Ohanyan, A (ed.): *Russia Abroad: Driving Regional Fracture in Post-Communist Eurasia and Beyond*. Georgetown University Press. pp. 119–134.
- Libman, A.–Vinokurov, E. (2012) *Holding-Together Regionalism: Twenty Years of Post-Soviet Integration*. Euro-Asian Studies Series. Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9781137271136
- Luong, P. J. (1999) The future of Central Asian statehood. *Central Asia Monitor*, No. 1.
- Luong P. J. (ed.) (2004) *The Transformation of Central Asia: States and Societies from Soviet Rule to Independence*. Cornell University Press, Ithaca.
- Malgin, A. B.–Narinskii, M. M. (eds.) (2002) *The Southern Flank of the CIS. Central Asia - the Caspian - the Caucasus: Energy policy and politics*. (Tsentrálnaya Aziya – Kaspii – Kavkaz: energetika i politika) Navona Publishing, Moscow.
- Megoan, N. (2004) The critical geopolitics of Uzbekistan–Kyrgyzstan Ferghana valley boundary dispute, 1999–2000. *Political Geography*, 23, 6, pp. 731–764.
- Musiol, M. (2015) Specificity of contemporary Central Asian regionalism. *Roczniki Nauk Społecznych*, 7, 43, DOI: [http://dx.doi.org/10.18290/rns.2015.7\(43\).3-9](http://dx.doi.org/10.18290/rns.2015.7(43).3-9)
- National Statistical Committee of Kyrgyzstan (NSCK) (2014) *Kyrgyzstan in Figures, 2012*. www.stat.kg Letöltve: 2020. 04. 23.
- Neszmélyi Gy. (2019) Egyiptom társadalmi és gazdasági helyzete napjainkban. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 3, 2–22. http://www.mbforum.hu/wp-content/uploads/2016/12/Mediterr%C3%A1n-%C3%A9s-Balk%C3%A1n-F%C3%B3rum_XIII_3_2.pdf Letöltve: 2020. 04. 15.
- Obydenkova, A. (2011) Comparative regionalism: Eurasian cooperation and European integration. The case for neofunctionalism? *Journal of Eurasian Studies*, 2, pp. 87–102.

- Patnaik, A (2019) Regionalism and Regional Cooperation in Central Asia. *International Studies*, 56, 2-3, pp. 147-162.
- Perovic, J. (2018) Russia's Turn to Eurasia. *Policy Perspectives* Vol. 6/5, CSS ETH Zürich. https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-security-studies/pdfs/PP6-5_2018.pdf Letöltve: 2020. 05. 06.
- Rechnitzer J. (2016) A jövő terei, a tér jövője. *Magyar Tudomány*, 177, 8, 922-936.
- Schulz, M.-Söderbaum, F.-Ojendal, J. (2001) A framework for understanding regionalization'. In: Schulz, M.-Söderbaum, F.-Ojendal, J. (eds.): *Regionalization in a globalizing world: a comparative perspective on forms, actors and processes*. Zed, London and New York. pp. 1-17.
- Söderbaum, F (2011) Theories of Regionalism. In: Beeson, M.-Stubbs, R. (eds): *The Routledge Handbook of Asian Regionalism*. Routledge. pp. 1-23.
- Szálkai, K. (2016) Az Eurázsiai Unió jelenlegi helyzete és perspektívái. *AJRC-Elmzések* 2016E07. 1-20.
- Wagerich, K. (2008) Hydro-hegemony in the Amu Darya Basin. *Water Policy*, 10, 2, pp. 71-78.
- Wagner P. (2013) Közép-Ázsia helye az átalakuló világrendben. In: Grünhut Z.-Vörös Z. (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Publikon kiadó, Pécs. 187-204.
- Zhussupova, D. (2018) Kazakhstan and Uzbekistan to create international trade zone and checkpoint. *The Astana Times*. <https://astanatimes.com/2018/10/kazakhstan-and-uzbekistan-to-create-international-trade-zone-and-checkpoint/> Letöltve: 2020. 04. 11.

INTERNETES FORRÁSOK

- www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/
- www.freedomhouse.com
- www.heritage.org/index/
- www.tradingeconomics.com
- www.un.org/documents/ga/res/50/a50r080.htm